

В. Д. Пасатюк

Дніпродзержинський державний технічний університет

**СТАНОВЛЕННЯ ЛІВОЇ ТЕЧІЇ ПАРТІЇ
РОСІЙСЬКИХ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ В УКРАЇНІ
(БЕРЕЗЕНЬ 1917 — СІЧЕНЬ 1918 рр.)**

Для сучасних громадських діячів та фахівців-істориків вивчення і узагальнення історії становлення, розвитку та з'ясування причин припинення діяльності українських партій становить значний інтерес. Під час активної діяльності в Україні різноманітних політичних партій виникає потреба в історичних дослідженнях, які узагальнюють досвід попередніх етапів розвитку українського суспільства, обґрунтовують процес української багатопартійності. Певний інтерес у цьому відношенні викликає історія становлення і діяльності лівої течії партії російських соціалістів-революціонерів, які незабаром трансформувалися в українську партію лівих соціалістів-революціонерів (УПЛСР). На жаль, ця проблема ще недостатньо висвітлена в науковій літературі.

Перший напрямок в історіографії діяльності політичних партій в Україні утворили видатні українські політичні діячі, лідери Української революції [1, 2]. В їх роботах висвітлювалася, перш за все, діяльність українських націонал-комуністичних партій, з'ясувалися основні причини їх історичної поразки і зникнення з політичного життя. Другий напрямок сформували марксистські історики, більшовицькі партійно-державні діячі та публіцисти, зміст праць яких зводився до виправдання безкомпромісної боротьби більшовиків проти своїх політичних опонентів [3, 4]. Разом із тим у цих працях міститься досить значний фактичний матеріал: програмові документи партії, матеріали партійних конференцій, з'їздів, витяги з періодичних видань тощо.

Більш ґрунтовне і всебічне вивчення історії політичних партій почалося після так званої хрущовської "відлиги". Дослідження відомого українського історика І. Кураса [5] стали основоположними працями з історії українських політичних партій. Дослідник К. Гусев [6] створив узагальнюючу працю про партію есерів. У роботі Р. Ветрова і А. Черненка [7] докладно висвітлювалась діяльність

партії есерів в Україні у 1917 р. Але в умовах панування радянської ідеології всі небільшовицькі партії класифікувалися як “контрреволюційні”, “антинародні”, “націоналістичні”

Переломним періодом для вітчизняної історичної науки слід вважати кінець 1980 — початок 1990-х рр., коли завдяки політики гласності у істориків з’явилася можливість підходити до висвітлення комплексу проблем з позицій об’єктивності та історизму. Роботи В. Солдатенка [8], В. Верстюка [9], Р. Ветрова [10] та інших провідних сучасних дослідників частково ліквідували існуючі прогалини в політичній історії України. Разом із тим в історичній науці ще й досі відсутнє комплексне дослідження історії діяльності УПІРСР в Україні у 1917–1920 рр..

У даній роботі автор з’ясовує причини, за яких відбувся остаточний розкол в партії російських есерів і на її основі відокремилася ліва течія, яка згодом перетворилася в найбільш впливову партію УПІРСР, за якою йшла значна частина трудового населення України.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. докорінно змінилося суспільно-політичне становище російських есерів в Україні: з малочисельної партії, яка постійно переслідувалася і не мала впливу на політичне життя країни вона за короткий час перетворилася в найбільш чисельну, популярну партію, стала учасницею правлячої коаліції.

Поповнення рядів партії есерів відбувалося за рахунок селян, робітників, солдат, службовців, міщан, студентів, учнів тощо. Найбільший вплив есери мали на селян, спираючись на популярність програми зрівняльного землекористування — “соціалізації землі”, зміст якої містився в тому, щоб під прапорами свободи, рівності та справедливості мобілізувати народ на поступову ліквідацію залишків феодального ладу. Однак, визнаючи подвійний характер природи селян: вони не тільки трударі, а й власники, есери розповсюджували свій вплив і на важливі економічні та політичні центри України, де переважав пролетаріат російського походження.

Партія есерів стрімко збільшувалася, але не відрізнялася ідейною та тактичною єдністю і монолітністю. Усі есери розподілялися на правих, центристів і лівих. Есери центру — представники основної ідейно-політичної течії — були прихильниками офіційної політики партії, яку проводив ЦК. Вони вважали, що революція закінчилася

ліквідацією царизму та класовим миром, що “в країні немає нічого, проти чого треба вести війну”. Влада повинна належати буржуазії, а Ради повинні лише спостерігати за діями Тимчасового уряду. На думку есерів центру, реальною владою на місцях повинні бути такі органи самоврядування, як міські думи, волосні, повітові та губернські земства, обрані демократичним шляхом. Своє головне політичне завдання центристи бачили у завоюванні більшості в цих органах, а спираючись на них, і на Установчих зборах [11].

Праві есери проводили відкриту шовіністичну політику з питань війни, виступали за доведення її “до остаточної перемоги”, за міцний союз із буржуазією, партією кадетів та повністю відмовлялись від проведення соціальної програми партії. В есерівських організаціях України прибічники правої течії були малочисельні і зазвичай блокувалися з есерами центру, яких також називали правими. Ліві есери наполегливо виступали проти імперіалістичної війни, несхвально ставилися до коаліції з буржуазією і вимагали скорішого вирішення селянського питання. Одночасно ліві есери виключали можливість перемоги соціалістичної революції лише в одній країні та постійно вагалися щодо більшовиків та свого центру і довго не наважувалися організаційно відокремитись від нього.

Прибічники трьох течій діяли в усіх без виключення містах України, але питома вага їх була різною: в організаціях Києва, Катеринослава, Луганська та інших міст переважали праві есери, а у Харкові та по всій губернії значно переважали ліві, які на перших зборах вже отримали переважну більшість голосів. Ця організація відразу протиставила себе ЦК партії, засудила його політичну лінію і виступала як лівоесерівська. У квітні 1917 р. на лівоесерівські позиції перейшли есери Одеси [12].

Разом із тим лінія лівих есерів була непослідовною, розпливчатою, коли заради збереження єдності партії ліві йшли на серйозні поступки есерам центру. Це наочно проявилось в роботі I Південно-Руської обласної конференції партії есерів, яка проходила 2–5 квітня 1917 р. в Харкові. З доповіддю про поточний час виступив лівий есер М. Алгасов (Харків), який вказував на те, що Тимчасовий уряд неохоче виконує волю революційної демократії і його не можна підтримувати і згодом його треба буде замінити новим — революційним урядом. Однак у відповідь багато прибічників політики центру під-

тримали Тимчасовий уряд, обґрунтовуючи це тим, що “соціалісти не повинні намагатися захопити владу під час буржуазної революції”. Резолюції з’їзду були компромісом: йшлося про буржуазний характер Тимчасового уряду, але підкреслювалася необхідність його підтримки, відзначався імперіалістичний характер війни, але робився акцент на головну тезу правих: “напруження всіх сил для захисту завоювань революції від зазіхань ззовні” [13].

Дедалі розбіжності в есерівських лавах не тільки не зникали, а все більше загострювалися. Ситуація ускладнювалася тим, що російські есери змушені були пристосовуватися до умов Української революції та державотворчої діяльності Центральної Ради. Саме український національний фронт визначав специфіку діяльності есерів в Україні.

Новим поштовхом для подальшого розмежування між правими та лівими есерами стало створення так званого коаліційного Тимчасового уряду, до якого поряд з представниками буржуазії увійшли чотири есера та два меншовика. Праві есери повністю схвалювали входження соціалістів до коаліційного уряду, а ліві — осудили цей крок. Так, обласна конференція есерів Південно-Західного району, яка відбулася 7–8 травня 1917 р. в Києві, беззаперечно підтримала входження есерів до коаліційного уряду та запевнила про цілковиту його підтримку. Такі ж рішення прийняла й Катеринославська губернська конференція есерів 9–10 травня 1917 р. В постановах з національного питання зазначалося, що інтереси нації краще забезпечуються федеративним устроєм Росії, врахуванням національно-культурних вимог українців, але це питання повинні вирішити Всеросійські Установчі збори. Есери вказували “на небезпеку народження дрібних буржуазних республік” і звинувачували українських есерів у тому, що вони підтримують Центральну Раду та її вимоги щодо автономії України, а не блокуються з російськими соціалістами [14; 15; 16].

Поглиблення розходження між правими та лівими есерами наочно продемонстрував Херсонський губернський з’їзд есерів 18–19 травня в Одесі. В доповіді лідера лівих есерів П. Шифера визнавалося, що навіть коаліційний уряд не в змозі вивести країну з тупика і в подальшому можливий перехід влади до рук трудящих [17]. Ідейні розголосниці між правими та лівими есерами завершилися їх орга-

нізаційним розмежуванням в рамках однієї організації, у якій перемогли ліві есери. Так, у другій половині травня 1917 р. організація есерів Одеси визначилася як ліва.

III з'їзд партії есерів, який відбувся 25 травня — 4 червня 1917 р. у Москві не ліквідував розголосниць, навпаки, розбіжності між офіційним керівництвом та лівими есерами ставали все більшими. Ліві есери сподівалися, що їм вдасться “вирівняти” політичну лінію партії, однак по всіх питаннях з переважною більшістю голосів перемогу одержали центристи. Так, з'їзд висловився за союз з буржуазією, підтримку коаліційного уряду і заради цього відмовлявся від офіційного курсу “соціалізації землі”. В роботі з'їзду активну участь брали делегати усіх восьми губернських організацій України, більша частина яких, наприклад есери Києва, Катеринослава, Луганська, Юзівки та інших міст, підтримала політику партії. Одночасно помітну роль у лівоесерівській групі (42 особи), яка утворилася на з'їзді, відігравали делегати Харкова і Одеси. Ліві есери засудили входження соціалістів до коаліційного уряду, але і не виступали за перехід влади Радам. Вони пропонували створити такий уряд, в якому міністри-соціалісти переважали б капіталістів [18].

Антиукраїнський характер політики есерів полягав у небажанні навіть розглядати національне питання, що викликало незадоволення майже всіх представників есерівських організацій України. Тільки наприкінці роботи з'їзду під тиском делегатів з Києва, Харкова, Миколаєва, Одеси та інших міст України “пощастило” створити невелику і, як із гіркотою сказали самі есери, “підпільну підсекцію” секції по державному устрою, яка і підготувала невелику резолюцію з національного питання. Всупереч вимогам делегатів від України її прийняли без будь-якого попереднього обговорення. В резолюції містилася відома абстрактна есерівська формула “федерації та автономії” в рамках буржуазної демократичної республіки, вирішення якої відкладалося також до скликання Установчих Зборів [19].

Місцеві есерівські організації продовжували проводити свою лінію, критикуючи рішення з'їзду. 5–6 липня 1917 р. відбувся I Одеський обласний з'їзд есерів. У прийнятій значною більшістю голосів резолюції йшлося про відмову від коаліції з буржуазією й створення влади Рад. Було також обрано обласне бюро тільки у складі лівих есерів. Не випадково, що ЦК партії російських есерів відзначав, що “се-

ред свідомих робітників Одеси, Миколаєва та інших міст півдня країни є міцний рух уліво від лінії ЦК і ліві блокуються з більшовиками або їх підтримують” [20].

Загострення суперечностей між правими та лівими есерами продемонстрував II обласний Південноросійський з’їзд партії есерів, який проходив 10–12 липня 1917 р. у Харкові. Делегати представляли есерів Харківської, Катеринославської, Полтавської, Херсонської губерній, а також Курської й Воронежської, Донбасу й області Війська Донського. У прийнятій постанові говорилося: “Замість коаліційного уряду необхідно створювати однорідний соціалістичний уряд”. За підсумками роботи з’їзду в обласному комітеті есерів значно переважали представники лівих [21].

Після липневої політичної кризи в лавах російських есерів почалася глибока й затяжна криза, яка проявлялася у загостренні протиріч в середині партії. Якщо раніше лівоесерівські організації існували тільки у Харкові та Одесі, то тепер позиції лівих значно посилилися у Києві, Полтаві, Катеринославі, Миколаєві, Херсоні, Єлісаветграді та багатьох інших містах України. Якщо праві російські есери продовжували політику на збереження коаліції з буржуазією, підтримку Тимчасового уряду, то ліві есери, навпаки, рішуче виступили проти “збанкрутілої” коаліції з буржуазією, за створення “однорідного соціалістичного уряду”, тобто уряду, який складався б тільки з представників соціалістичних партій [22].

6 серпня 1917 р. у Петрограді відбулась VII Народа партії есерів, яка, враховуючи різке посилення лівих есерів, у тому числі і в Україні, фактично узаконила існування лівої фракції в партії. За резолюцію правих есерів, які продовжували політику коаліції з буржуазією, проголосувало 54 особи, за резолюцію лівих есерів, які рішуче відмовились від коаліції з буржуазією, проголосувало 34 особи, серед яких були ліві есери Харкова, Катеринослава, Полтави, Одеси, Херсона і Єлісаветграда [23]. Це був важливий крок у створенні в майбутньому окремої партії лівих есерів.

Після жовтневого перевороту 1917 р. партія есерів опинилася у складному становищі — з правлячої партії вона перетворилася в опозиційну. Есери були роззброєні тим, що більшовики, намагаючись залучити на свій бік селянство, уже проголосили соціалізацію землі. Тому з часом вплив есерів значно зменшився. Скорочувалася чисель-

ність партії, а головне — відбувався фактичний розкол партії на дві частини, більше того, на дві партії.

7 листопада 1917 р. Українська Центральна Рада прийняла III Універсал, де проголосила Українську Народну Республіку. Російські есери побоювалися, що наступним кроком Центральної Ради може стати проголошення незалежної України, але праві есери все-таки вважали Центральну Раду найменшим злом у порівнянні з більшовиками і тому активно підтримували її політику і відчайдушно виступили проти встановлення влади Рад в Україні.

Ліві есери Харкова, Катеринослава, Полтави, Одеси, Києва та інших міст приймали рішення про невідкладність своєму ЦК партії, який був переважно правим і захищав уряд О. Керенського й буржуазії. Ліві визнавали неминучість соціалістичної революції, ухвалили рішення II Всеросійського з'їзду Рад про владу, землю, мир тощо, входили у створені більшовиками ревкоми, підтримували з ряду питань більшовиків.

20 листопада 1917 р. у Петрограді відкрився з'їзд партії лівих есерів (інтернаціоналістів). В його роботі активну участь взяли делегати з Харкова, Києва, Катеринослава, Одеси, Чернігова й ряду інших міст України. У доповідях М. Алексеєва (Харків), П. Шифера (Одеса), Б. Табакова (Чернігів) підкреслювалося, що 95 % членів партії йдуть за лівими есерами, вплив яких у масах дуже великий [24]. З'їзд висловився за підтримку політики більшовиків і участь лівих есерів у радянському уряді.

IV з'їзд партії есерів (26 листопада — 5 грудня 1917 р.) головну увагу зосередив на обговоренні питання про єдність партії. ЦК партії, роздратований поведінкою лівої його частини, прийняв рішення про виключення з партії за участь у Жовтневій революції і підтримку більшовиків усіх лівих есерів і розпуск їх організацій [25]. Есерівське керівництво активно, як ніколи раніше, використало репресивні заходи проти тих членів партії, які продовжували співробітництво з більшовиками.

9 грудня 1917 р. відбулася подія, яка мала принципове значення для есерів, — була укладена офіційна угода між більшовиками і лівими есерами, згідно з якою 7 лівих есерів увійшли до складу Раднаркому (із них двоє — М. Алгасов і В. Карелін — лідери лівих есерів Харкова). Було проголошено “Звернення” до українського народу з

закликом разом із російськими народом виступити за встановлення радянської влади в Україні [26]. Ці події мали вирішальне значення для лівих есерів в Україні, які тепер міцно підтримували радянську владу і співробітничали з більшовиками.

Література

1. Винниченко В. Відродження нації. Історія української революції: У 3 ч. Репринтне відтворення видання 1920 р. — К., 1990.
2. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр.: У 4 т. — Прага, 1921–1922.
3. Луначарский А. Бывшие люди. Очерк истории партии эсеров. — М., 1922.
4. Черномырдик С. Эсеры (партия социалистов-революционеров). — Х., 1925.
5. Курас И. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. — К., 1978.
6. Гусев К. Крах партии левых эсеров. — М., 1963.
7. Ветров Р., Черненко А. Октябрьская революция и банкротство эсеров на Украине. — Д., 1983.
8. Солдатенко В. Українська революція. Концепція та історіографія. — К., 1997.
9. Верстюк В. Українська Центральна Рада: Навч. посіб. — К., 1997.
10. Ветров Р. Політичні партії України на початку ХХ століття (1900–1925 рр.). — Дніпродзержинськ, 1997.
11. Гусев К. Тактика партии большевиков по отношению к эсерам накануне Февральской революции и в период двоевластия. — М., 1969. — С. 47.
12. Ветров Р., Черненко А. Октябрьская революция и банкротство эсеров на Украине. — Д., 1983. — С. 11–14.
13. Политические партии России: история и современность / Под ред. проф. А. Зевелева. — М., 2000. — С. 207.
14. Воля народа (Киев) — 1917. — 14, 17 мая.
15. Земля и воля (Харьков). — 1917. — 25 мая.
16. Трудовой народ (Екатеринослав). — 1917. — 25 мая.
17. Ветров Р., Черненко А. Октябрьская революция и банкротство эсеров на Украине. — Д., 1983. — С. 17.
18. III съезд партии социалистов-революционеров: Стенограф отчет. — Пг., 1917. — С. 424–425.
19. Протоколы третьего съезда партии социалистов-революционеров (25мая — 4 июня 1917 г.) — Пг., 1917. — С. 25–26.
20. Ветров Р., Черненко А. Октябрьская революция и банкротство эсеров на Украине. — Д., 1983. — С. 24–25.
21. Земля и воля (Харьков). — 1917. — 12 июля.
22. Лебедева Г. Загальноросійські партії есерів та меншовиків в Українській національно-демократичній революції 1917–1920 років: Дис...канд. іст. наук. — Д., 2005. — С. 74.

23. Ветров Р., Черненко А. Октябрьская революция и банкротство эсеров на Украине. — Д., 1983. — С. 27.
24. Протоколы I съезда партии левых социалистов-революционеров (интернационалистов). — М., 1918. — С. 6, 13, 14.
25. Гусев К. В. Партия эсеров: от мелкобуржуазного революционизма к контрреволюции. — М., 1975. — С. 175–176.
26. Большевицкие организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской революции (ноябрь 1917 — апрель 1918 гг.): Сб. док. и матер. — К., 1962. — С. 7–9.

В. Ю. Пилипенко, А. О. Стьопін

Одеська національна академія зв'язку ім. О. С. Попова
Одеська державна музична академія ім. А. В. Нежданової

ІСТОРИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ

Актуальність даної проблеми визначається, по-перше, тим, що політична еліта відіграє дуже важливу роль в житті суспільства. Процес його самоорганізації здійснюється в основному саме через діяльність провідної верстви, яка готує адекватну відповідь на кожний “виклик” історії, забезпечує успішний розвиток суспільства або, навпаки, через певні причини виявляється нездатною це зробити. По-друге, особливість історичної картини полягає ще в тому, що український народ, який через бездержавність і пригнічення неодноразово втрачав свою еліту, знову і знову відроджував її на нових етапах розвитку.

В цілому обрана проблема вивчена ще недостатньо, хоча, починаючи ще з часів античних філософів (Платон, Арістотель) факт існування привілейованих прошарків суспільства визнавався як основний у здійсненні керівних функцій щодо розвитку культури, науки, політики. Критеріями, за якими визначалась елітність індивіда в наступні періоди — середньовіччя, доба Відродження, Новий час, найчастіше виступали індивідуальні особливості людини, а їх оцінка змінювалася разом з морально-етичними поглядами на кожному конкретному етапі історичного розвитку.

Появу елітистських концепцій — “теорії еліт” — як самостійного напрямку в соціально-політичній та філософській думці на початку ХХ ст. пов'язують з іменами Р. Міхельса, Г. Моски, В. Паретто. На жаль, і в наші дні існує проблема невизначеності єдиних критеріїв